

รูปแบบการอธิบายเรื่องภพภูมิเพื่อแก้ปัญหาเรื่องกรรม และการเกิดใหม่ในสังคมปัจจุบัน

The Explaining Model on the Realms of Existence to Solve the Problems of Kamma and Rebirth in the Present Society

พระครูโสภิตพัฒนโชติ (สุพรรณ เตชะ)

พูนชัย ปันธิยะ, เทพประวิณ จันทร์แรง

Phrakrusopitpattanachot (Supan Teja)

Phoonchai Punthiya, Thepprawin Chanraeng

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus, Thailand

สยาม ราชวัตร

Sayam Ratchawat

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Chiang Mai University

Corresponding Author, E-mail: phrakrusopitpattanachot@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ 1) ศึกษาภพภูมิในคัมภีร์พระไตรปิฎก 2) สืบค้นความสัมพันธ์ระหว่างภพภูมิกับคำสอนอื่น ๆ ทางพระพุทธศาสนา 3) เสนอแนวทางการอธิบายภพภูมิที่สามารถช่วยแก้ปัญหาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในสังคมปัจจุบัน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัยพบว่า 1) ภพภูมิในพระพุทธศาสนามีความหมายหลากหลาย เช่น การดำรงอยู่ในภาวะต่าง ๆ ตามแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพระไตรปิฎก ภพภูมิแบ่งเป็น 3 ชั้น ได้แก่ (1) กามภพ หรือ กามภูมิ (2) รูปภพ หรือ รูปภูมิ (3) อรูปภพ หรือ อรูปภูมิ 2) การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของภพภูมิในคำสอนอื่น ๆ ในพระพุทธศาสนาพบว่ามีสองลักษณะสำคัญ: (1) เชิงโครงสร้างทางจักรวาลวิทยาที่อธิบายถึงการเกิดและการเสื่อมสลายของภพภูมิตามกฎไตรลักษณ์ (2) เชิงจิตวิทยาที่เน้นการเกิดขึ้นของภพภูมิภายในจิตผ่านอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน 3) สำหรับการเสนอแนวทางการอธิบายภพภูมิเพื่อแก้ปัญหาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในสังคมปัจจุบัน

เป็นการนำคำสอนปฏิจจสมุปบาทมาใช้ในการอธิบายภพภูมิโดยเน้นเหตุการณ์ในชีวิตปัจจุบันที่ตรวจสอบได้เชิงประจักษ์ โดยให้คุณค่าแก่ความสุขและความทุกข์ในชีวิตนี้มากกว่าชีวิตหลังความตาย ซึ่งไม่ขัดแย้งกับความเชื่อเรื่องสังสารวัฏในพระพุทธศาสนาแต่ประการใด

คำสำคัญ: ภพภูมิ, กรรม, การเกิดใหม่

Abstract

This research had three main objectives: 1) to study the concept of phap phum (realms of existence) as found in the Pali Canon 2) to explore the relationship between phap phum and other Buddhist teachings 3) to propose a model for explaining phap phum that addresses issues related to karma and rebirth in contemporary society. It is qualitative research.

The research findings indicate that 1) phap phum in Buddhism has multiple meanings, including the state of existence within various realms, the condition of possessing or experiencing certain phenomena, and the concept of karma and the cycle of birth and death (samsara) as described in the Pali Canon. Phap phum is categorized into three levels: (1) kama bhava (realm of sensual desire) (2) rupa bhava (realm of form) (3) arupa bhava (realm of formlessness) 2) The analysis of the relationship between phap phum and other Buddhist teachings revealed two key aspects: (1) a cosmological or ontological structure that explains the arising and dissolution of realms according to the law of anicca (impermanence) (2) a psychological process that emphasizes the internal formation of phap phum through ignorance, craving, and clinging. These two perspectives are intricately connected to Buddhist ethics, integrating metaphysical concepts with moral philosophy. 3) In proposing a model for explaining phap phum to address issues of karma and rebirth in modern society, the research suggests applying the doctrine of dependent origination (paticca-samuppada) with a focus on present-life experiences that can be empirically verified. This approach emphasizes the value of present happiness and suffering over those in the afterlife, without rejecting the metaphysical aspects of phap phum and the cycle of rebirth. It highlights the benefits that can be realized in this life, suggesting that once individual and societal

problems are properly addressed, concerns about the afterlife become secondary. This approach remains consistent with the Buddhist belief in samsara.

Keywords: Realms of existence, Karma, Rebirth

บทนำ

ในช่วงการระบาดของโรคโควิด-19 ที่ส่งผลกระทบต่ออย่างหนักต่อสังคมโลก ทำให้เกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจในระดับโลกและการตกงานในระดับบุคคลในประเทศไทย ซึ่งปัญหาที่ตามมาคือการฆ่าตัวตาย ในแง่นี้ การทำความเข้าใจเรื่องภพภูมิที่ปรากฏในทฤษฎีจักรวาลวิทยาของพระพุทธศาสนาสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาเหล่านี้ได้ ภพภูมิในพระพุทธศาสนาปรากฏชัดเจนในคัมภีร์ต่างๆ เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์อื่นๆ โดยมีการอธิบายเรื่องจักรวาลในเชิงอภิปรายที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในบางพระสูตร ข้อความเหล่านี้มักถูกนำมาอ้างอิงในงานวิชาการเกี่ยวกับพุทธจักรวาลวิทยา โดยมีการกล่าวถึงโลกธาตุต่างๆ ที่ประกอบด้วยดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เขาสิเนรุ ทวีปทั้งสี่ กามาวจรสวรรค์หกชั้น และพรหมโลก (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 20 ข้อ 81: 305-308)

แม้แนวคิดเรื่องภพภูมิที่สามารถตรวจสอบได้ในพระไตรปิฎกจะมีหลายแง่มุม แต่มักได้รับการอธิบายขยายความในเชิงจักรวาลวิทยาเพิ่มเติม โดยพระสาวกยุคหลัง เช่น พระพุทธโฆษาจารย์ (เสถียร โปธิ์นันทะ, 2537: 5-7) ได้ทำให้แนวคิดเรื่องภพภูมิมี่มีความซับซ้อนและละเอียดพิสดารขึ้นจนกลายเป็นวรรณคดีมากกว่าจะเป็นข้อเท็จจริงทางศาสนา นอกจากนี้ กลุ่มคัมภีร์โลกศาสตร์ ซึ่งเกิดขึ้นในยุคหลังจากคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาได้ถูกสร้างขึ้นแล้วก็ได้เสนอโครงสร้างของภพภูมิทางกายภาพโดยผสมผสานแนวคิดจากคัมภีร์ต่างๆ ทำให้เนื้อหา มีความละเอียดซับซ้อนยิ่งขึ้น (พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, 2533: 50-51) อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่า แนวคิดเกี่ยวกับภพภูมิที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเหล่านี้มีความคล้ายคลึงกับแนวคิดในคัมภีร์อุปนิษัตของศาสนาฮินดูในอินเดียยุคก่อนการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนา โดยฮินดูเชื่อว่าชีวิตเป็นการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ จนกว่าอาตมันจะบรรลุความบริสุทธิ์และกลับคืนสู่ปรมาตมันหรือพรหมมัน ในขณะที่กลุ่มที่ไม่เชื่อในแนวคิดเรื่องอาตมันเชื่อว่าชีวิตเป็นเพียงการประกอบขึ้นของธาตุทั้งสี่ และเมื่อชีวิตดับลง ธาตุทั้งสี่ก็กลับคืนสู่สภาพเดิม (อติศักดิ์ ทองบุญ, 2552: 23)

แนวคิดทั้งสองนี้มีอิทธิพลต่อสังคมอินเดียในยุคนั้น แต่เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นและเสนอแนวคิดเรื่องอนัตตา แนวคิดทั้งสองนี้ก็ถูกมองว่าเป็นมิจฉาทิฎฐิ คือ ความเห็นที่ไม่ถูก

ต้องกับความจริง พระพุทธศาสนาเสนอว่าชีวิตประกอบด้วยขันธห้า ไม่มีสิ่งใดที่เป็นอัตตาหรือวิญญานที่ดำรงอยู่หลังความตาย พระพุทธเจ้าได้ปฏิเสธแนวคิดเรื่องวิญญานที่เวียนว่ายในภพภูมิต่างๆ และอธิบายว่าวิญญานเกิดจากการกระทบกันของอายตนะภายในและภายนอก เช่น จักขุวิญญาน โสตวิญญาน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 13 ข้อ 444: 333) เป็นต้น ดังนั้น การปฏิเสธแนวคิดเรื่องอัตตาทำให้การทำความเข้าใจเรื่องภพภูมิเชิงจักรวาลในพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องยาก แต่ในพระสูตรหลายแห่งก็ยืนยันว่าพระพุทธเจ้าทรงหยั่งรู้การจุติและการอุบัติของสัตว์ในภพภูมิต่างๆ อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าก็ทรงนิ่งไม่ตรัสตอบคำถามเกี่ยวกับโลกและชีวิตหลังความตาย ซึ่งก่อให้เกิดการถกเถียงในเรื่องนี้ นักวิชาการบางท่านตั้งข้อสังเกตว่า แนวคิดเรื่องภพภูมิไม่สอดคล้องกับหลักคำสอนเรื่องอริยสัจ 4 และอาจเป็นแนวคิดที่ถูกเพิ่มขึ้นในยุคหลังเนื่องจากพระพุทธศาสนาเน้นการชี้ทางพ้นทุกข์ในชีวิตปัจจุบันมากกว่าการจำแนกเรื่องภพภูมินักวิชาการเช่น ยวาทะลาล เนห์รู ก็เห็นว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงสนับสนุนการโต้เถียงเรื่องความจริงเชิงอภิปราย เนื่องจากปัญหาเหล่านี้ไม่เกี่ยวข้องกับทุกข์ในชีวิตปัจจุบัน (กรุณา กุศลาสัย, 2545: 319-320) แนวคิดเรื่องปฏิเสธสมุปบาทของพระพุทธศาสนาชี้ให้เห็นว่า ความทุกข์และความดับทุกข์เกิดขึ้นตามกฎธรรมชาติ และแนวคิดเรื่องภพภูมิเชิงจักรวาลสามารถเข้าใจได้ผ่านประสบการณ์เชิงประจักษ์ แนวคิดนี้ได้รับการยกย่องว่าเป็นการค้นพบอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า และนักวิชาการบางท่านเห็นว่าพระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ แต่การเวียนว่ายตายเกิดนี้เกิดจากกิเลส กรรม และวิบากตามหลักปฏิเสธสมุปบาท (ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ, 2558: 2)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาคำสอนเกี่ยวกับภพภูมิที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ความสัมพันธ์ของคำสอนนี้กับคำสอนอื่นๆ ในพระพุทธศาสนา และเสนอรูปแบบการอธิบายภพภูมิเพื่อแก้ปัญหาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในสังคมปัจจุบัน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาเรื่องภพภูมิที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เรื่องภพภูมิกับคำสอนอื่นๆ ในพระพุทธศาสนา
3. เพื่อเสนอรูปแบบการอธิบายเรื่องภพภูมิกับการแก้ปัญหาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ในสังคมปัจจุบัน

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ดังนี้

1. ด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยจะศึกษาถึงรูปแบบการอธิบายเรื่องภพภูมิกับการแก้ปัญหาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในสังคมปัจจุบัน รวมถึงเรื่องภพภูมิที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ความสัมพันธ์เรื่องภพภูมิกับคำสอนอื่นๆ ในพระพุทธศาสนา และรูปแบบการอธิบายแนวคิดภพภูมิกับการแก้ปัญหาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ในสังคมปัจจุบัน

2. ด้านเอกสาร

ผู้วิจัยจะใช้เอกสารในการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎก ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 และอรรถกถา/ฎีกา/อนุฎีกา/ปกรณ์วิเสส

ผลการวิจัย

1. **ภพภูมิที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก** พบว่า แนวคิดเรื่อง “ภพภูมิ” ในพระพุทธศาสนาปรากฏอย่างเป็นทางการครั้งแรกในปฐมเทศนาที่ชื่อว่า “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” ซึ่งพระพุทธเจ้าแสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ หรือกลุ่มพระสาวก 5 รูป ในเทศนานี้ พระพุทธเจ้าทรงใช้คำที่เกี่ยวข้องกับ “ภพภูมิ” 3 ครั้ง ได้แก่ 1) ในคำว่า “โปกโกวิกา (ตณหา)” ที่บ่งชี้ถึงการเกิดใหม่ในภพภูมิใหม่ที่เชื่อมโยงกับตณหา 2) ในคำว่า “ภวตณหา” ซึ่งเป็นหนึ่งในตณหา 3 อย่างที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ (สมุทัย) และ 3) ในประโยคที่ว่า “นตถิทานิ ปุนพภโว” ที่หมายถึงเมื่อรู้แจ้งอริยสัจ 4 อย่างสมบูรณ์แล้ว ภพภูมิใหม่จะไม่เกิดขึ้นอีก จะเห็นได้ว่าความหมายของคำว่า “ภพภูมิ” นั้นเชื่อมโยงกับการรู้แจ้งอริยสัจ 4 อย่างมีนัยสำคัญ

ใน “มหานิทานสูตร” พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายเรื่องปฏิจจนสมุปบาทแก่พระอานนท์ โดยเฉพาะในส่วนของ “ภพภูมิ” ซึ่งพระองค์ทรงอธิบายว่า อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพภูมิ และอธิบายเพิ่มเติมว่าอุปาทานแบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) ทิฏฐุปาทาน (ความยึดมั่นในทิฏฐิ) สีสัพพตูปาทาน (ความยึดมั่นในศีลพรต) และอัตตวาทุปาทาน (ความยึดมั่นในอัตตา) ซึ่งส่งผลให้เกิดภพภูมิต่างๆ เช่น กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ ใน “จูฬนิกายสูตร” พระพุทธเจ้ายังได้แสดงแนวคิดเรื่องภพภูมิในเชิงจักรวาลวิทยาที่ประกอบด้วยภพภูมิต่างๆ รวมไปถึงโลกธาตุจำนวนมากอย่างวิจิตรพิสดาร

คำว่า “ภพ” ในบริบทของสถานที่เกิด หรือโลกที่สัตว์อาศัยอยู่นั้น หมายถึงสถานที่ที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม ส่วนในความหมายของภาวะชีวิตของสัตว์นั้น “ภพ” จะแสดงถึงภาวะเชิงนามธรรม สำหรับคำว่า “ภูมิ” ในบริบทของชั้น หรือแผ่นดิน หมายถึงสถานที่เชิงรูปธรรม ในขณะที่ “ภูมิ” ในบริบทของชั้นแห่งจิต ระดับจิตใจ หรือระดับชีวิตนั้น หมายถึงภาวะทางจิตใน

เชิงนามธรรม พระพุทธเจ้าทรงใช้กลุ่มคำว่า “อบาย ทุกติ วินิบาท นรก” เพื่อสื่อถึงภูมิฝ่ายทุกติ สำหรับผู้ทำกรรมชั่วไม่มีศีลธรรม และใช้กลุ่มคำว่า “สุคติ โลก สวรรค์” เพื่อบ่งชี้ภูมิฝ่ายสุคติ สำหรับผู้ทำกรรมดี มีศีลธรรม

ภพภูมิในพระพุทธศาสนาหมายถึงการดำรงอยู่ในภาวะอย่างใดอย่างหนึ่ง ภาวะของความรู้สึกว่าครอบครองหรือมีสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือภาวะของความรู้สึกว่าเป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ภพภูมิลำเนาที่สอดคล้องกับคำสอนเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดตามแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพระไตรปิฎก โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ 1) กามภูมิ ซึ่งเกี่ยวข้องกับแสวงหาความสุขจากกามคุณทั้ง 5 ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส 2) รูปภูมิ ซึ่งเป็นภาวะที่ไม่เกี่ยวข้องกับกามคุณ และมีความสุขจากฌานที่ละเอียดกว่า 3) อรูปภูมิ ซึ่งเป็นภาวะที่ไม่มีรูปสัมผัสและสงบสุขจากอรูปฌาน แนวคิดเรื่องภูมิที่จำแนกตามหลักกรรมหรือการกระทำของมนุษย์เป็นคำสอนสำคัญที่เชื่อมโยงกับจริยธรรมในพระพุทธศาสนา ทั้งในเชิงภววิทยาและเชิงจิตวิทยา

2. ความสัมพันธ์เรื่องภพภูมิกับคำสอนอื่นๆในพระพุทธศาสนา พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องภพภูมิกับคำสอนอื่น ๆ ในพระพุทธศาสนามีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะกับแนวคิดเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ในพระสูตรหลายแห่ง พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมโดยชี้ให้เห็นผลของการทำกรรมชั่วว่าเป็นเหตุให้ได้รับความทุกข์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า และผลของกรรมดีเป็นเหตุให้ได้รับความสุขในโลกนี้และโลกหน้า ตัวอย่างเช่น ใน เทวทูตสูตร พระพุทธเจ้าได้พรรณนาความทุกข์ในโลกหน้าอย่างน่าสพรึงกลัว และอธิบายว่าผู้ที่ทำกรรมดีจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ขณะที่ผู้ทำกรรมชั่วจะไปเกิดในอบาย ทุกติ หรือในนรก

ในขณสูตร พระพุทธเจ้าได้แสดงถึงนรกชื่อ ฉัสสสายตนิกรนรก ซึ่งเป็นนรกที่สัตว์ที่ตกลงไปจะต้องรับอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนาผ่านอายตนะทั้ง 6 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ส่วนในสวรรค์ชื่อ ฉัสสสายตนิกระ นั้น สัตว์ที่อยู่ในสวรรค์จะได้รับอารมณ์ที่น่าปรารถนาผ่านอายตนะทั้ง 6 เช่นกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วที่ส่งผลต่อการเกิดใหม่ในภพภูมิต่าง ๆ

การตีความในพระสูตรเหล่านี้เปิดทางให้มองว่า นรกและสวรรค์เป็นภาพบุคคลาธิฐานที่สะท้อนถึงสภาวะทางจิตวิทยาที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน การได้รับอารมณ์ที่ไม่ดีในชีวิตนี้ถือเป็นการได้สัมผัสกับนรก ขณะที่การได้รับอารมณ์ที่ดีถือเป็นการเสวยสุขในสวรรค์ อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่านรกชื่อ ฉัสสสายตนิกระ หมายถึง อเวจีมหานรก ส่วนสวรรค์ชื่อ ฉัสสสายตนิกระ หมายถึง สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

แนวคิดเรื่องภพภูมิจึงสามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ 1) ลักษณะเชิงโครงสร้างทางจักรวาลวิทยา ที่ตั้งอยู่บนกฎไตรลักษณ์ มีการเกิดขึ้นและเสื่อมสลาย และ 2) ลักษณะเชิงจิตวิทยา

ที่อธิบายผ่านอวิชชา ตัณหา และอุปาทานที่เกิดขึ้นภายในจิต ทั้งสองลักษณะนี้เกี่ยวข้องกับคำสอนเรื่องศีลธรรมอย่างลึกซึ้ง และแสดงให้เห็นว่าแนวคิดเรื่องภพภูมิในพระพุทธศาสนาสามารถเข้าใจได้ผ่านกระบวนการทางจิตวิทยาและจริยศาสตร์ ที่เน้นความสำคัญของการดำเนินชีวิตตามแนวทางสายกลาง และการปฏิบัติตามหลักปฏิจจนูปบาท

3. รูปแบบการอธิบายแนวคิดภพภูมิกับแก้ปัญหาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในสังคมปัจจุบัน พบว่า รูปแบบการอธิบายแนวคิดเรื่องภพภูมิในบริบทของปัจจุบัน เพื่อใช้แก้ปัญหาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในสังคมปัจจุบัน โดยมุ่งเน้นการตีความปฏิจจนูปบาทแบบชาติปัจจุบัน ซึ่งมีการนิยามความหมายของปัจจัย 12 อย่างในปฏิจจนูปบาท เพื่อใช้เป็นกรอบในการตีความความทุกข์หรือปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงชีวิตในชาติปัจจุบันของปัจเจกบุคคล การตีความนี้ไม่ได้จำกัดเฉพาะระดับปัจเจกเท่านั้น แต่ยังเปิดทางให้พิจารณาปัญหาในระดับสังคมด้วย

แนวทางการแก้ปัญหาในระดับปัจเจกนั้น นักวิจัยได้เสนอการไตร่ตรองสภาพชีวิตแบบ “สรวรรคในอก นรกในใจ” ซึ่งเกี่ยวข้องกับภพภูมิในฐานะภาวะชีวิตที่มีความรู้สึกสุขและทุกข์ การไตร่ตรองนี้ทำให้เห็นว่า ความรู้สึกสุขและทุกข์เกิดจากการกระทำทางกาย วาจา และใจของตนเอง การกระทำใดที่ก่อให้เกิดความสุขหรือความทุกข์สามารถสัมผัสรับรู้ได้ทันทีหลังการกระทำเสร็จสิ้น ทำให้สามารถหลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความทุกข์ต่อตนเองและผู้อื่นได้

ในแง่ของการแก้ปัญหาในระดับสังคม ปัญหาหมักเกิดจากทัศนคติและค่านิยมที่ผิดพลาดในสังคม การตีความภพภูมิแบบชาติปัจจุบันช่วยให้เราเข้าใจว่าสภาพชีวิตในปัจจุบันสามารถเปรียบได้กับนรกหรือสรวรรค ซึ่งขึ้นอยู่กับการพัฒนาทัศนคติและจิตใจของมนุษย์ หากมนุษย์สามารถพัฒนาตนเองได้ ความสุขในปัจจุบันก็จะเกิดขึ้นในระดับปัจเจกและส่งผลดีต่อสังคม แต่หากมนุษย์ละเลยต่อการพัฒนาจิตใจ ความทุกข์ที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจกจะส่งผลกระทบต่อสังคมด้วย

การตีความคำสอนปฏิจจนูปบาทแบบชาติปัจจุบัน ทำให้แนวคิดเรื่องภพภูมิสามารถอธิบายได้ด้วยเหตุการณ์ในชีวิตปัจจุบันที่สามารถตรวจสอบได้ ให้ความสำคัญกับความสุขและความทุกข์ในชีวิตนี้มากกว่าชีวิตหลังความตาย การทำความเข้าใจนรกและสรวรรคในลักษณะนี้ช่วยลดความซับซ้อนของคำสอนเชิงอภิปรัชญา และเน้นย้ำถึงความสำคัญของการดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้องและดีงามในปัจจุบัน ซึ่งไม่ขัดแย้งกับความเชื่อเรื่องสังสารวัฏในพระพุทธศาสนา

อภิปรายผล

1. การศึกษาเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎกพบว่า แนวคิดเรื่อง “ภพภูมิ” ปรากฏครั้งแรกใน “อัมมจักกัปปวัตตนสูตร” ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ โดยเชื่อมโยงกับการเกิดใหม่ในภพภูมิใหม่ผ่านตัณหาและอุปาทาน ใน “มหานิทานสูตร” พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายว่าภพภูมิเกิดจากอุปาทาน 4 ประเภท ได้แก่ กามอุปาทาน, ทิฏฐอุปาทาน, สีสัพพตูปาทาน และอิตตวาหุอุปาทาน ซึ่งส่งผลให้เกิดกามภูมิ รูปภูมิ และอรูภูมิ ภพภูมิในพระพุทธศาสนาจึงหมายถึงการดำรงอยู่ในภาวะหนึ่งๆ ที่สอดคล้องกับกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ สอดคล้องกับงานศึกษาของ พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ (2532: บทคัดย่อ) ผลสรุปว่าในทัศนะของพระพุทธศาสนา นรกและสวรรค์เป็นสถานที่ที่ได้รับการยืนยันในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า “มีอยู่จริง” โดยที่ความมีอยู่จริงของนรกสวรรค์นั้นสามารถพิจารณาเหตุผลได้จากคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ และแนวคิดเรื่องกำเนิด 4 ซึ่งรองรับให้ความมีอยู่ของนรกสวรรค์เป็นเรื่องที่มีเหตุผลมากขึ้น แต่การพิสูจน์ให้ประจักษ์นั้นไม่ใช่วิสัยของคนธรรมดาทั่วไปจะทำได้ การยืนยันความมีอยู่จริงของนรกสวรรค์จึงสามารถทำได้โดยการนำทฤษฎีอื่นมาเปรียบเทียบเท่านั้น เช่นเดียวกับงานศึกษาของ พระมหาพิเชษฐ ธีรวิโส (2543: 137-139) พบว่า การรับรู้ความมีอยู่จริงของภพภูมิทั้งหลายในสังสารวัฏไม่ใช่วิสัยที่คนทั่วไปจะทำได้ ยกเว้นผู้มีคุณสมบัติพิเศษทางจิตงานวิจัยนี้จึงเสนอแนวทางให้ทำความเข้าใจอันจะเป็นผลดีทั้งแก่ผู้เชื่อและผู้ไม่เชื่อเรื่องสังสารวัฏตามคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก

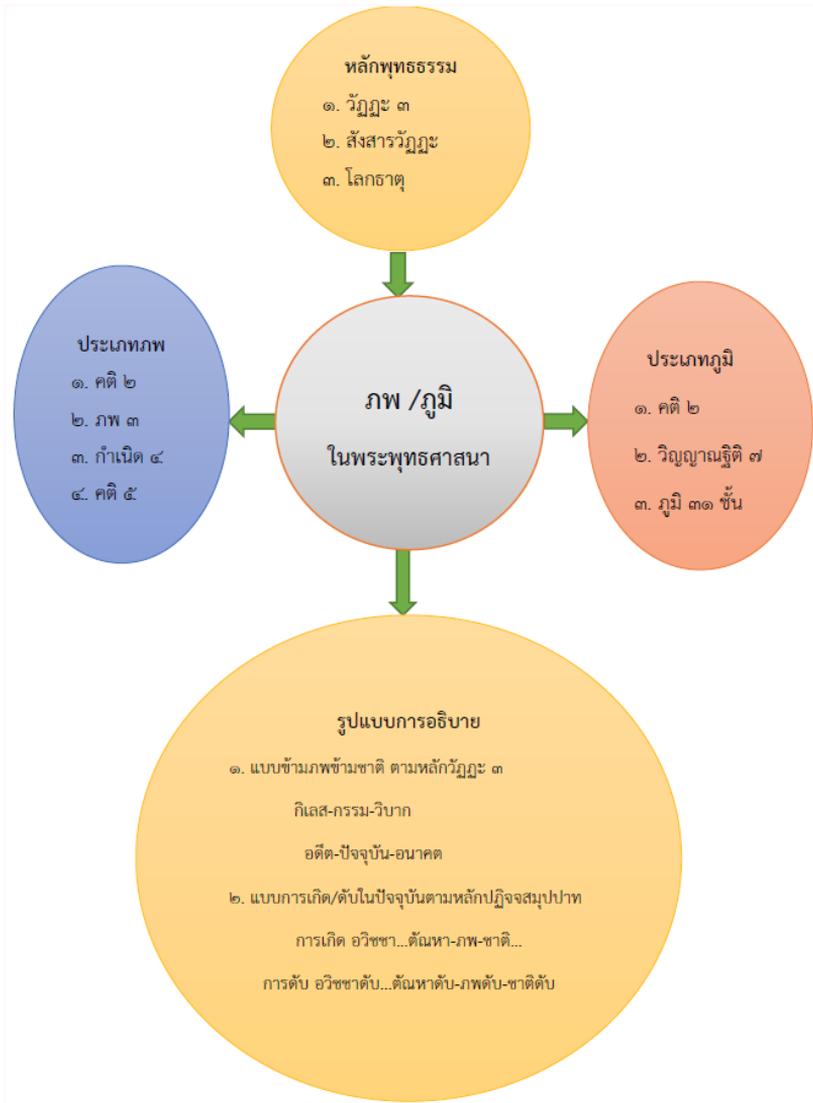
2. ความสัมพันธ์ระหว่างภพภูมิกับคำสอนอื่นๆ ในพระพุทธศาสนา พบว่า เชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องกรรมและการเกิดใหม่อย่างลึกซึ้ง พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่ากรรมดีและกรรมชั่วส่งผลต่อการเกิดใหม่ในภพภูมิต่างๆ เช่น สุขคติและอบาย ซึ่งสะท้อนถึงสภาวะจิตวิทยาที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน นรกและสวรรค์จึงถูกมองว่าเป็นสภาวะจิตที่แสดงออกในรูปแบบของอารมณ์ แนวคิดภพภูมิแบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ เจริญจิตวิทยาและเชิงจิตวิทยา ซึ่งทั้งสองลักษณะเน้นความสำคัญของการดำเนินชีวิตตามหลักปฏิจจสมุปบาทและศีลธรรม สอดคล้องกับงานศึกษาของ ประพันธ์ ศุภษร (2550: 274-307) พบว่า วิธีการตอบเรื่องกรรมนี้ ควรใช้ตามกรอบอริยสัจ 4 คือ (1) ขั้นตอนการขบคิดปัญหาว่า ปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาคืออะไร ส่วนอนัตตาจะเริ่มด้วยการปูพื้นฐานตามแนวอนัตตลักษณะสูตร กำหนดความเป็นเหตุปัจจัยตามหลักปฏิจจสมุปบาทและปัจจัย 24 ซึ่งขั้นตอนนี้จะนำหลักวิชชาที่มาจากช่วยในการกำหนดแยกแยะปัญหาที่เกิดขึ้นว่าเป็นปัญหาระดับไหน เกี่ยวกับโยงกับเรื่องอะไรบ้าง (2) ขั้นตอนการวิเคราะห์ปัญหาหรือสืบสาวสาเหตุของปัญหาว่าเรื่องกรรมกับอนัตตามีสาเหตุมาจากไหน มีฐานความคิดมาจากอะไร (3) ขั้นตอนเป้าหมายของการแก้ปัญหากรรมกับอนัตตาคือเมื่อดำเนินการตามวิธีแก้ปัญหาลงถูก

ต้องแล้วจะเกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคมอย่างไร (4) ขั้นตอนการแก้ปัญหาโดยการวางแผน
 อย่างเป็นระบบว่า เรื่องกรรมกับอนัตตาเป็นอย่างไร ตอบอย่างไรจึงจะหมดความสงสัยและไม่
 สร้างปัญหาอีก ซึ่งในขั้นนี้ต้องสัมพันธ์กับขั้นตอนที่ 1-2-3 กล่าวคือ กำหนดปัญหา สาเหตุของ
 ปัญหาและเป้าหมายในการแก้ปัญหา

3. รูปแบบการอธิบายแนวคิดเรื่องภพภูมิในบริบทปัจจุบันเน้นการตีความปฏิจจสมุ
 ปบาทแบบชาติปัจจุบัน พบว่า เพื่อแก้ปัญหาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ โดยเน้นการไตร่ตรอง
 ชีวิตว่า “สวรรค์ในอก นรกในใจ” แสดงให้เห็นว่าความสุขและทุกข์เกิดจากการกระทำของตนเอง
 ในระดับสังคม การพัฒนาทัศนคติและจิตใจมนุษย์จะนำไปสู่ความสุขในปัจจุบัน แนวคิดนี้ช่วย
 ลดความซับซ้อนของคำสอนเชิงอภิปรัชญา และเน้นการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องในปัจจุบัน ซึ่งไม่
 ขัดกับความเชื่อเรื่องสังสารวัฏในพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับผลการศึกษาของ อติเทพ วงศ์
 ทอง (2559: บทคัดย่อ) พบว่า ความเชื่อของพุทธศาสนาในระดับสังคม คือ ชาวล้านนาได้มีการ
 ผสมผสานความเชื่อเหล่านี้เข้าด้วยกันตลอดถึงความเชื่อเรื่องขวัญ ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อขึ้น
 ท้าวทั้งสี่ ความเชื่อเรื่องกรรม ในทางพุทธศาสนา โดยมีความเชื่อที่มีพื้นฐานเดิมที่มีอยู่แล้วและ
 ได้ผสมกับความเชื่อที่เข้ามาใหม่ จึงทำให้เกิดวัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรมเกิดขึ้น ตลอดทั้งปีจึง
 ทำให้เกิดประเพณี 12 เดือน ความเชื่อเรื่องไตรภูมิได้มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตต่อชาวล้านนา จาก
 อดีตที่มาจึงได้มีการอนุรักษ์ สืบทอด เผยแพร่ภูมิปัญญาทั้งหมด โดยผ่านทางด้านวรรณคดี ด้าน
 ศาสนา ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรมประเพณี ด้านคำสอน ด้านสถาปัตยกรรม ก็เนื่องมาจากความ
 เชื่อต่อคัมภีร์ไตรภูมิ ที่สืบทอดกันมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน และงานศึกษาของ พระครูโสภณปริย
 ตยาทร (เชื่อม ชินวิไล) (2542: 148)

พบว่า การเชื่อมโยงเรื่องกรรมเข้ากับภพภูมิเชิงจักรวาลวิทยาทำให้เห็นภาพของ
 คำสอนเชิงจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาที่วางอยู่บนแนวคิดเชิง จริยศาสตร์ ที่มุ่งเน้นให้ละ
 ชั่วทำดีและทำจิตให้ผ่องใสจากกิเลสเพื่อประโยชน์สุขในภพภูมิปัจจุบันมากกว่าที่จะมุ่งเน้นการ
 ตอบปัญหาเชิงอภิปรัชญา

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

ภาพที่ 1 องค์ความรู้จากงานวิจัย

จากแผนภาพ พบว่า การปรับใช้แนวคิดเรื่องภพภูมิในชาติปัจจุบันเพื่อแก้ไขปัญหา ทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม โดยการตีความคำสอนปฏิจจสมุปบาทที่เน้นเหตุการณ์ในชีวิตปัจจุบัน ช่วยให้สามารถตรวจสอบข้อเท็จจริงได้ในเชิงประจักษ์ ทำให้เห็นคุณค่าและความหมายของความสุขและความทุกข์ในชีวิตนี้ชัดเจนกว่าการมองไปยังชีวิตหลังความตาย การเข้าใจ

นรกและสวรรค์ตามแนวนี้ช่วยลดระดับคำสอนในเชิงอภิปรายลงสู่คำสอนเชิงจริยศาสตร์ที่เน้นประโยชน์ในชาติปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับความสำคัญที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อการแก้ปัญหาในชีวิตนี้ การตีความนี้ไม่ใช่การปฏิเสธคำสอนเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในเชิงอภิปราย แต่เป็นการเน้นให้เห็นประโยชน์ที่พึงได้จากชีวิตในโลกนี้ เมื่อปัญหาในระดับปัจเจกและสังคมได้รับการแก้ไขอย่างถูกต้องดีงาม ชีวิตในโลกหน้าก็ไม่ใช่ว่าสิ่งที่จะต้องกังวล การปรับใช้แนวคิดเรื่องภพเช่นนี้จึงไม่ขัดแย้งกับความเชื่อเรื่องสังสารวัฏในพระพุทธศาสนา

สรุป

สรุปได้ว่า คำว่า “ภพ” และ “ภูมิ” มีความหมายเชิงรูปธรรมและนามธรรมที่ต่างกัน โดย “ภพ” หมายถึงสถานที่หรือภาวะชีวิตของสัตว์ ส่วน “ภูมิ” หมายถึงชั้นแห่งจิตหรือระดับจิตใจ ซึ่งทั้งสองคำนี้มักถูกใช้ในการอธิบายภูมิฝ่ายทุกคติและสุคติ ในพระพุทธศาสนา ภพภูมียังเชื่อมโยงกับคำสอนเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิแนวคิดเรื่องภพภูมิเหล่านี้สัมพันธ์กับคำสอนอื่นๆ ทางพระพุทธศาสนา อย่างลึกซึ้ง เช่น แนวคิดเรื่องกรรมที่ส่งผลให้เกิดความทุกข์หรือความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า การตีความเรื่องภพภูมิในพระสูตรหลายแห่งยังแสดงให้เห็นถึงนรกและสวรรค์เป็นสภาวะทางจิตวิทยาที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ดังนั้น การเสนอรูปแบบการอธิบายเรื่องภพภูมิในบริบทปัจจุบันเน้นการตีความปฏิบัติสมบูรณ์ในแง่ของชาติปัจจุบัน เพื่อใช้เป็นกรอบในการตีความความทุกข์และความสุขที่เกิดขึ้นในชีวิตนี้ ทำให้แนวคิดเรื่องภพภูมิสามารถเข้าใจได้ง่ายขึ้น และเน้นย้ำถึงความสำคัญของการดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้องในปัจจุบัน ซึ่งไม่ขัดแย้งกับความเชื่อเรื่องสังสารวัฏในพระพุทธศาสนา

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยในครั้งนี้ มุ่งศึกษาถึงเรื่องภพภูมิที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ตลอดถึงการศึกษาความสัมพันธ์เรื่องภพภูมิที่ปรากฏในคำสอนอื่นๆ ในพระพุทธศาสนา และรูปแบบการอธิบายเรื่องภพภูมิเพื่อแก้ปัญหาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในสังคมปัจจุบัน แต่ไม่ได้วิเคราะห์เจาะลึกลงไปประเด็นใดประเด็นหนึ่ง ยังมีประเด็นอื่นที่น่าศึกษาอยู่อีกมาก ซึ่งผู้วิจัยคิดว่าน่าจะมีการศึกษาให้เข้าใจอย่างละเอียดชัดเจนขึ้น ดังนั้น ผู้วิจัยได้ตั้งเป็นข้อเสนอแนะ ดังต่อไปนี้ ควรมีการศึกษาเรื่อง “การนำเรื่องภพภูมิมาใช้ในการแก้ปัญหาในการกลัวความตายของพุทธศาสนิกชน” ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยที่มุ่งเน้นถึงโลกหลังความตายเป็นหลัก

บรรณานุกรม

- กรุณา กุศลาสัย. (2545). **พบลินอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม.
- ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ. (2558). **การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องภพในพระพุทธศาสนาเถรวาท**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ประพันธ์ ศุภสร. (2550). **การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูโสภณปริยัตยาทร (เชื้อม ชินวิโส). (2542). **การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาพิเชษฐ ธีรวโส. (2543). **กรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญา**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ. (2533). **นรกสวรรค์ในพระไตรปิฎก**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เสถียร โพธิ์นันทะ. (2537). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐก ภาค 2**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2552). **วิเคราะห์อภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: หจก.ไทยรายวันการพิมพ์.
- อดิเทพ วงศ์ทอง. (2559). **การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อและคุณค่า : คัมภีร์ไตรภูมิฉบับล้านนา**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.